

ІДЕЯ ДОБРА І ЛЮБОВІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

УДК 371.12.09 (477) “ХХ”

Марія Чепіль, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ІДЕЯ ДОБРА І ЛЮБОВІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито сутність ідей педагогіки добра і любові у творчому доробку Василя Сухомлинського, які є основою для формування особистості гуманістичної цивілізації. Творче використання теоретичних знахідок і педагогічно-цінного досвіду видатного педагога сприятиме становленню Людини, її духовної суті, моральності. Нові соціокультурні реалії потребують нових форм і технологій роботи, особистісно розвивальна спрямованість яких може бути збагачена здобутками, знахідками і педагогічними відкриттями В. Сухомлинського.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, гуманізм, ідея добра, ідея любові.

Лит. 6.

Постановка проблеми. Серед когорти імен педагогів-гуманістів чільне місце посідає Василь Сухомлинський (1918 – 1970), наукова спадщина якого є невичерпним джерелом виховання підростаючого покоління. Його творчий доробок – це гуманістичне розв’язання найскладніших проблем освітньої практики. Гуманізм, обраний ним головним принципом власної концепції виховання, відомий у педагогіці багатьох цивілізацій. У суспільстві, де панували ідеї примусового авторитарного навчання, він зумів відійти від ідеологічних догм у вихованні, створивши власну гуманістичну концепцію, яка багато в чому випереджала свій час, була в теоретико-методологічній опозиції до чинної виховної доктрини. Він зумів проявити рішучість і твердість духу, проголосити й підтвердити ідеї педагогіки любові і добра. Однак не все із задуманого встиг здійснити і випробувати.

Витоками гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського були загальнолюдські і національно-духовні цінності, народна мудрість. Його методологічні підходи творчо розвивали та поглиблювали теорію народності у суспільному вихованні К. Ушинського. Він узагальнив, систематизував, переосмислив, поглибив, розширив та наповнив новим змістом педагогічні ідеї попередників-гуманістів.

Аналіз останніх досліджень. Ідеї гуманізму пронизують увесь його доробок (50 монографій і книг, 625 статей), який і сьогодні є актуальним та продовжує ретельно досліджуватися сучасними вітчизняними і зарубіжними науковцями (Й. Гайда, М. Мухін, А. Кокеріль, Л. Милков, І. Остапівський, О. Сарасва, Г. Кондратенко, О. Рідкоус та ін.). Його працьовитість, опора на

народну основу, дух нації дали людству неперевершений зразок того, як народне, національне надбання стає здобутком вселюдської гуманістичної культури. Основу педагогічної системи В. Сухомлинського, на думку багатьох дослідників (М. Левківського, М. Мухіна, В. Риндак), становлять такі складові: система навчання і виховання в Павлівській середній школі є здобутком наукової та народної педагогіки; принципи навчально-виховного процесу: гуманізм, унікальність дитини, опори на позитивне в дитині, створення ситуації успіху, одухотворення знання тощо; система моральних цінностей самого В. Сухомлинського, що складають основу педагогічної системи і впливають на всі підсистеми стосунків: “учитель – учень”, “учень – батьки”, “учитель – батьки”, визначають поведінку, діяльність, спрямованість потреб та інтересів. Зміст ціннісних орієнтацій особистості (як учителя, так і учнів) впливає на вироблення її життєвих принципів; навколишнє середовище, що включає у себе і світ речей, і навколишніх людей, їхні вчинки, почуття.

Мета статті – розкрити сутність ідей добра і любові у педагогічній теорії і практиці Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Проблеми виховання знайшли висвітлення у працях “Про виховання”, “Серце відаю дітям”, “Шлях до серця дитини”, “Як виховати справжню людину”, та ін., на сторінках яких розкрито сутність понять “гуманізм”, “людяність”, “гідність”, “терпимість”, “тактовність”, “відповідальність”, “патріотизм”, “любов” тощо. В. Сухомлинський теоретично обґрунтовує необхідність та значущість виховання у дитини почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя, сформулював

ІДЕЯ ДОБРА І ЛЮБОВІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

цілу низку практичних порад щодо втілення цих ідей у життя: “Ти народжений людиною, але Людиною потрібно стати. Справжня людина – це дух людський, який виражається у переконаннях і почуттях, волі та прагненні, у ставленні до людей і до самого себе, у здатності любити і ненавидіти, вбачати в мрії ідеал і боротися за нього” [3, 17]. Характерною рисою особистості є прагнення до добра. Тому бути Людиною означає прагнути до добра. Творення добра для людей має стати звичайною нормою поведінки, адже усі моральні принципи передбачають людське, співчутливе, дбайливе ставлення людини до людини. Обґрунтовуючи це положення, посилаючись на багаторічні спостереження, В. Сухомлинський твердив: “... не можна бути добрим і чуйним *взагалі*; доброта і чуйність становлять моральне багатство, якщо ці якості ідейно загострені – виражають непримиренність до зла, пороків, несправедливості в усіх і всіляких їх проявах” [5, 121].

Моральне добро – це гармонія інтересів суспільства й особистості, єдність прагнень усіх людей і кожної людини давати суспільству справжню користь, тобто користь, що відповідає суспільному прогресу. Але такої єдності в історії людства не існувало. І все-таки люди, усвідомлюючи важливість і цінність ідеалу добра, прагнуть утілити його в житті. В. Сухомлинський наголошував, що недостатньо навчитися відрізняти добро від зла, стримуватися, щоб не робити зла. Треба активно боротися проти нього – за утвердження свого морального обов’язку, який повинен стати внутрішньою потребою. Добро має стати переконанням особистості. Тому потрібні переоцінка школярами моральних цінностей, пошуки шляхів до дієвого добра. Рішучість відстоювати свої переконання у боротьбі з байдужістю, пасивністю – це і є проявом активного добра.

Під концепцією гуманного виховання він розумів складну цілеспрямовану діяльність, що забезпечує становлення й розвиток свідомості, почуттів, волі, а також умінь, навичок і звичок моральної поведінки людини. Провідна ідея педагогічної системи у тому, що кожна дитина, кожна людина гідна того, щоб бути щасливою, і має право бути такою. Завдання школи – допомогти їй у цьому, а саме, на думку В. Сухомлинського, створити педагогічні умови для всебічного гармонійного розвитку дитини, які б надали їй можливості максимально розкрити свої природні здібності і проявити свої гуманістичні особистісні якості. При цьому основоположного значення набуває виховання у дитини поваги до

самої себе та людяності – основних засад формування гуманної особистості.

Важливо зазначити, що у працях В. Сухомлинського сформована і обґрунтована цілісна система виховання, яка ґрунтується на гуманістичних ідеях добра і краси. Адже дитина пізнає навколишній світ здебільшого серцем. Тому в неї потрібно зберегти й розвинути чутливість до всього людського, насамперед чутливість у самій собі. Учень має пройти довготривалу школу відчуттів і сприймань, яка виробить у нього широкий діапазон почуттів, співчуття, милосердя, любов і повагу до людини, особливо – знедоленої.

Багаторічний досвід роботи в освітній галузі переконав народного вчителя у тому, що успішно навчати та виховувати школярів неможливо без любові до кожної дитини. “Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору” [1, 292]. В. Сухомлинський був переконаний: нема й не може бути виховання у дусі гуманізму без людської любові й поваги до вихованців. Любов до дитини розумів не як інстинктивну любов, не облагороджену життєвою мудрістю, що завдає інколи дитині великої шкоди, а як людську любов, одухотворену глибоким знанням людського, розумінням усіх слабких і сильних сторін особистості – любов, що застерігає від нерозсудливих вчинків і надихає на вчинки чесні, благородні. Для того, щоб у навчально-виховному процесі школи панувала взаємна любов – учителя до учнів та учнів до вчителя, необхідно, щоб у кожному виховному впливі педагог враховував закономірність, сформульовану В. Сухомлинським: якщо весь час, протягом якого вчитель перебуває разом зі своїми вихованцями, вважати одним цілим, то дві третини його має бути невимушеним, товариським, дружнім спілкуванням, в якому діти забувають, що вони – вихованці, а вчитель – їхній вихователь [1].

Наріжним камінням гуманістичної системи В. Сухомлинського є положення про те, що немає людини, яка в належних умовах, при вмілому вихованні не виявила б свого самобутнього, неповторного таланту. Як показує досвід педагогічної діяльності у “школі радості”, важливою умовою розвитку індивідуальних нахилів, розкриття обдарування і таланту є різноманітна творча праця всіх учнів – від першого до випускного класу, створення у школі атмосфери творчої праці. Витоки становлення і розвитку особистості як суб’єкта різноманітних діяльностей (людини трудівника, людини-громадянина, моральної особистості) педагог

ІДЕЯ ДОБРА І ЛЮБОВІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

віднайшов у сімейному оточенні, які згодом шліфуються у широкій соціально-культурній ситуації.

У школі, яку очолював В. Сухомлинський, кожен навчальний рік працювало щонайменше 70 – 80 гуртків, осередків різноманітної творчої праці учнів. Вихованці Павлівської школи вже з перших днів перебування у навчальному закладі мали можливість випробовувати свої сили і здібності в кабінеті живої природи, в теплицях, у плодовому саду і на навчальній ділянці, на пасіці і кролівницькій фермі, на дослідній ділянці колгоспної тваринницької ферми, на винограднику, в плодовій шкільці, в робочих кімнатах технічної творчості і в майстернях, у спеціальній кімнаті, де поєднується елемент праці (технічного конструювання і моделювання) з грою, на дитячій електростанції, в лабораторії, на метеорологічній станції, у ланках юних будівельників тощо [1, 89]. Педагог був глибоко переконаним, що завдання школи та батьків, – дати кожній дитині щастя, а досягти цього можна лише спільними зусиллями.

Гуманістичні переконання В. Сухомлинського є невіддільними від його віри у могутню силу виховання. До основних структурних компонентів моралі, за В. Сухомлинським, належать моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Моральна свідомість охоплює великий спектр моральних почуттів (честь, обов'язок, відповідальність), емоцій та уявлень про моральне і аморальне, моральні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації тощо. Основними структурними елементами моральної свідомості є етичні знання, ідеали, погляди, переконання, норми та ін. Стрижнем індивідуальної моральної свідомості є переконання, у формуванні яких беруть участь усі компоненти людської психіки: розум, знання, почуття.

Розроблена ним програма виховної роботи мала дати педагогові загальне уявлення про те, як досягти єдності свідомості, переконаності, почуття і волі. Програма морального виховання – це конкретний перелік усього, що потрібно утвердити в кожній людині, зробити її духовним надбанням. Це програма творення добра в людському серці. Аналізуючи виховні ситуації, намагався проникнути в найтонші, часом приховані людські відносини, прагнув зрозуміти, якою має бути гармонія бажань і обов'язків, боровся з “глухотою серця”. “Закритість серця”, його “глухота” не давали йому спокою й викликали тяжкі роздуми. Поведінка, моральні відносини й пов'язані з ними моральні норми домінують у тій чи іншій соціальній сфері. Природа моралі впливає із потреби регулювати стосунки між

людьми, формувати особистість і виявляється у взаємодії моральних дій та моральних стосунків, з одного боку, і моральної свідомості – з іншого.

В. Сухомлинський справедливо стверджував, що моральна відповідальність покладається на людину не тільки тому, що особистість може діяти інакше, ніж цього вимагають право і мораль, а й тому, що вчинки і дії людини ґрунтуються на певних цінностях та нормах, причому добровільне їхнє виконання є її обов'язком. Покладаючи на людину відповідальність, суспільство розраховує, що цим самим воно виховує її у потрібному напрямі. У цьому розумінні моральна відповідальність особистості – це важливий регулятор поведінки людей у суспільстві, який орієнтує їхню діяльність в ім'я суспільних цілей. Спираючись на досвід багаторічних спостережень за духовним розвитком дітей від молодшого віку до зрілого, Василь Олександрович підкреслював, що свідомість відповідальності контролює поведінку людини, узгоджує у відповідність особисті й громадські інтереси, якщо між ними виникають суперечності. Моральна відповідальність ґрунтується на внутрішньому переконанні самої особистості, на її самосвідомості, почуттях і волі. Церобить моральну відповідальність найефективнішим засобом у регулюванні не лише моральної, а й інших галузей громадського життя.

Слід також зазначити, що моральна норма завжди містить певну ідеальну “модель” того чи іншого аспекту моральних стосунків. Норма моделює тип взаємовідносин між суспільством і особистістю, переносячи його на стосунки між людьми. Моральні норми перебувають у такому ж співвідношенні з моральною дійсністю, як і ідеал з дійсністю. Будь-яка норма не зможе виконати свою регулюючу роль, якщо не спиратиметься на систему інших елементів моральної свідомості (оцінка, громадська думка, почуття, переконання тощо) як засобів її забезпечення. Оцінка, як і всі інші елементи моральної свідомості, характерна й для інших форм суспільної свідомості. Моральні норми відіграють істотну роль у встановленні природи моральної оцінки.

Висуваючи на перший план світ особистості, В. Сухомлинський вивів важливу закономірність, що оцінна діяльність моральної свідомості безпосередньо пов'язана з громадською думкою. Саме з позицій схвалених громадською думкою моральних норм індивідуальна свідомість звертається до оцінки поодиноких учинків та моральних якостей. Не лише об'єкт моральної свідомості (поведінка, моральні стосунки) виділяється із різноманітних форм соціальної діяльності людей, сукупності соціальних стосунків,

ІДЕЯ ДОБРА І ЛЮБОВІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

а й моральна свідомість має інтегральний характер, що органічно поєднує її з усіма сферами суспільної свідомості. Через моральні принципи, а також через опосередковані ними уявлення про добро, зло, обов'язок, щастя та сенс життя проявляється світоглядний бік моральної свідомості.

Для виховання моральної культури учнів у Павлівській середній школі було сформовано "азбуку моралі", що становила собою правила, заповіді, норми поведінки, які мали стати стійкими переконаннями кожного учня. Азбучні істини безпосередньо пов'язані з найвищими моральними цінностями, які повинні розкриватися через яскраві образи, що пробуджують прагнення до ідеалу. Засвоєння загальнолюдських норм (азбуки моралі) виступало важливим елементом формування моральної культури особистості.

Щоб істини азбуки моралі перетворилися на стійкі переконання, вчителі використовували різноманітні форми, методи роботи, що склали у Павлівській школі цілу систему. Її основу становили етичні бесіди. Під час них було розкрито і основні проблеми моралі, і складні питання суперечливого характеру. Василем Олександровичем було розроблено тематичні етичних бесід, складено посібники "Хрестоматія з етики для читання учнями Павлівської середньої школи", що включала понад тисячу маленьких оповідань і казок з яскраво вираженим філософсько-етичним змістом, і "Хрестоматію моральних цінностей людства", в школі діяли "Кодекс людської порядності", "Внутрішні закони особистості", "Десять "не можна", Закони мужності, Закони дружби.

Істотну роль у морально-духовному розвитку особистості відіграють вольові зусилля особистості. За їхньою допомогою відбуваються гальмування виявів его-потягів, які стають на заваді вихованню людяності. Важливим, необхідним елементом духовного життя особистості є усвідомленість вольових зусиль, свідоме керування ними. Вольові зусилля як активні прояви думок і почуттів народжуються тоді, коли вихованець переконаний, що робота, яку він здійснює, не є межею, коли перед ним відкривається перспектива більш серйозної праці [2, 219 – 220]. Воля є механізмом, який дає можливість керувати власною поведінкою, психічними процесами та мотивацією. У волі відображається активність людини, спрямована не на зовнішній світ чи інших людей, а на саму себе. На думку В. Сухомлинського, "щоб підкоритися розумним, доцільним, необхідним, обов'язковим вимогам суспільства, людина

повинна вміти підкоряти саму себе, мати в собі силу волі, здатну наказувати, стримувати. А щоб підкоритися самому собі, щоб утвердити в собі повелителя, потрібно глибоко поважати себе" [4, 59]. Вольова регуляція характеризується свідомою навмисністю поведінки, що ґрунтується на розробці програми досягнення мети, свідомим вибором певного способу дії з переліку можливих, оцінкою перепон на шляху до мети, необхідністю мобілізації вольових зусиль для подолання перешкод. Таким чином, свідомість, моральний ідеал, воля є потужною спонукальною силою особистості до здійснення духовної діяльності.

Теоретичні виховні положення педагог упроваджував у практику. Був переконаним, що між почуттям обов'язку та ідейними переконаннями, поглядами людини, її особистою позицією існує дуже тісний зв'язок. Створюючи у колективі відносини взаємної відповідальності й обов'язку, він добивався, щоб у багатогранних відносинах з людьми людина виражала себе в обов'язку, свідомо утверджуючи свою людську гідність і багатство. З кожним роком дедалі зрозумілішою ставала відповідь на питання про здатність маленької людини бути вихованою, кимось дорожити: "спочатку – людиною, колективом, потім – моральними принципами"; про "здатність ставитися певним чином до самого себе, ставити перед собою вимоги, панувати над своїм сумлінням" [1, 478 – 481].

Необхідно розвивати в особистості потребу в духовних цінностях, у духовному спілкуванні, докладати зусиль задля подолання погляду соціального середовища на пріоритет моральних цінностей; створювати ситуації для морально-духовного самовипробування дитини (суд совісті, почуття провини, сорому, страху). Педагогічні знання та досвід дали В. Сухомлинському можливість бачити особистість дитини в усій повноті складних відносин із суспільним і природним довкіллям. В окремих випадках педагог вдається до категоричних заперечень, своєрідного морального "табу":

- "Не можна ледарювати, коли всі працюють..."
- Не можна сміятися над старістю і старими людьми – це величезне блюзнірство...
- Не можна заходити в суперечку з шанованими і дорослими людьми, особливо із стариками...
- Не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі... у твого товариша є, а про тебе батьки не подбали: від своїх батьків ти не маєш права вимагати нічого.
- Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі, – кращий шматочок на столі, смачнішу цукерку, кращий одяг...

МІСЦЕ І РОЛЬ ОЛІГОПОЛІЇ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- Не можна робити того, що осуджують старші,
- ні на очах у них, ні десь на стороні...

- Не можна залишати старшу рідну людину
одинокую, особливо матір, якщо в неї немає нікого,
крім тебе...

- Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу
і поради у старших, особливо в діда, не попросившись
з ними, не дочекавшись від них побажання щасливої
дороги, не побажавши їм щасливо залишатися.

- Не можна сідати до столу, не запитавши
старшого...

- Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особлива
літня людина, тим більше жінка; не чекай, поки з
тобою привітається старший. Ти повинен перший
привітати його зустрівшись, а прощаючись,
побажати доброго здоров'я..." [6, 202 – 204].

Цими ідеями перейнята уся його педагогічна
творчість і діяльність. Мабуть, це однаковою мірою
відображено в складних і просторих науково-
педагогічних працях та щирих і зрозумілих дітям
багатьох порадах, настановах, повчаннях.

Висновки. У сучасних умовах змінюються
наукові парадигми, практичні підходи й методи, а
ідеї педагога-гуманіста В. Сухомлинського, який
виступив продовжувачем найкращих традицій
світової та вітчизняної педагогіки, залишаються
актуальними. Нові соціокультурні реалії

потребують нових форм і технологій роботи,
особистісно розвивальна спрямованість яких
може бути збагачена здобутками, знахідками і
педагогічними відкриттями В. Сухомлинського.
Знання ідей педагогіки добра і любові є основою
для формування особистості гуманістичної
цивілізації. Творче використання теоретичних
знахідок і педагогічно цінного досвіду видатного
педагога сприятиме становленню Людини, її
духовної суті, моральності.

1. Сухомлинський В. *Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. Статті.* – К.: Радянська школа, 1977. – 639 с.

2. Сухомлинський В. *Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 1976. – С. 200 – 402.*

3. Сухомлинський В. *Как воспитать настоящего человека.* – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.

4. Сухомлинський В. *Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский.* – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.

5. Сухомлинський В. *Пависька середня школа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4 – С. 7 – 390.*

6. Сухомлинський В. *Як виховати справжню людину // Вибрані твори в 5-ти т. / Василь Сухомлинський.* – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2011

УДК 378.147:371.38

Віктор Мадзігон, кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії
трудової підготовки і політехнічної творчості НАПН України,
м. Київ

МІСЦЕ І РОЛЬ ОЛІГОПОЛІЇ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті висвітлюється актуальна проблема необхідності на сучасному етапі підготовки підприємців в системі неперервної економічної освіти, розкрито питання олігополії її види та вплив на розвиток підприємництва, як одного із напрямів економіки, організації виробництва та підготовки підприємців в системі безперервної освіти.

Ключові слова: олігополія, підприємництво, підприємець, виробництво, прибуток, ризик, ринок, бізнес, освіта, економічний розвиток, ефективність праці, інтелектуальна власність.

Рис. 7. Літ. 14.

Актуальність проблеми. Переорієнтація економіки України на ринкові механізми вимагає відповідної модернізації підготовки спеціалістів різних професій. Це стосується не тільки фахівців з економічних питань, але й майбутніх вчителів технологій, маркетологів, менеджерів, інженерів, виробничників та підприємців.

Вирішення цього завдання потребує, вивчення нових курсів пов'язаних з питаннями

підприємництва, маркетингу, менеджменту і основ економіки та інших дисциплін. Наступним вагомим чинником є сам процес модернізації змісті і викладання традиційних дисциплін: основ економіки, організації виробництва, планування, облік, фінанси та інші. Необхідна значна робота із створення відповідного навчального і методичного забезпечення, здатного сформувати достатній обсяг знань фахівця ринкової економіки.